

УДК 327.8:341.655(73+729.1)

Седляр Ю.О.*

ЕВОЛЮЦІЯ АМЕРИКАНСЬКО-КУБІНСЬКОГО КОНФЛІКТУ У ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД АБО ЧОМУ САНКЦІЇ НЕ ДІЮТЬ?

Американсько-кубінський конфлікт є унікальним явищем сучасних міжнародних відносин. У світовій практиці важко віднайти аналоги такого тривалого і непримиренного асиметричного протистояння, яке перейшло з епохи біполярності у принципово нову систему міжнародних відносин. Важливість аналізу американсько-кубінської кризи диктується її перманентним силовим інструментарієм впливу США на Кубу, який показує свою низьку ефективність. Тож, автор висвітлює головні засади американської політики санкцій відносно Куби у постбіполярну добу і прагне виділити головні чинники, що впливають на пониження успішності американської стратегії ізоляції Куби.

Ключові слова: США, Куба, політика санкцій, міждержавні відносини, Акт Торрічеллі, Закон Хелмса-Бертонна.

Американо-кубінський конфлікт являється унікальним явлением современных международных отношений. В мировой практике трудно отыскать аналог такого продолжительного и непримиримого асимметричного противостояния, которое перешло с эпохи bipolarности в принципиально новую систему международных отношений. Актуальность анализа американо-кубинского кризиса продиктована и перманентным силовым инструментарием влияния США на Кубу, который показывает свою низкую эффективность. В связи с этим автор излагает основные положения американской политики санкций в отношении Кубы в постбиполярный период и пытается определить ключевые факторы, которые действуют на понижение успешности американской стратегии изоляции Кубы.

Ключевые слова: США, Куба, политика санкций, межгосударственные отношения, Акт Торричелли, Закон Хелмса-Бертонна.

American-Cuban conflict is the unique phenomenon of contemporary international relations. World practice is still not aware of such long-lasting and tensioned asymmetric contradiction, which is immanent as for Cold War system so to modern political reality. Against this backdrop, analysis of American sanctions as the main tool of impact on Cuba, which are not successful, is getting more important. That's why author examines key factors having restricted sanctions' ability to achieve American proclaimed goals regarding to Cuba.

Key words: USA, Cuba, sanctions policy, interstate relations, The Cuban Democracy Act, The Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act.

Американсько-кубінські взаємини формують унікальний феномен сучасних міжна-

* кандидат політичних наук, доцент, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

родних відносин, адже донині світова політична практика не знала такого тривалого і настільки асиметричного міждержавного конфлікту. Минуло вже майже п'ятдесят років, але клімат у двосторонній взаємодії між США і Кубою залишається стабільно холодним. Зважаючи ж на специфіку ситуації, дослідження еволюції американсько-кубинського протистояння у постбіполярний період набуває особливого значення, адже джерело і учасники конфлікту сформувалися за часів «холодної війни» і виступають своєрідним продуктом антагонізму двох ідеологічних систем. Важливість всебічного аналізу протиріч між Кубою і США у сучасних умовах диктується й однією їх іманентною складовою – інструментами американського примусового впливу (санкціями), негативні наслідки дії яких і не без успіху Гавана прагне нівелювати. Вашингтон застосовує їх проти Куби через порушення останньою основних прав і свобод людини, придушення демократії і навіть звинувачує у причетності до торгівлі наркотиками та спонсорстві тероризму. Тож, розглянемо у даній публікації особливості застосування Вашингтоном санкцій проти Куби і спробуємо встановити причини їх низької ефективності для задоволення цілей американської дипломатії у постбіполярну добу.

З'ясовуючи проблему, підкреслимо недостатню ступінь її вивчення у вітчизняній міжнародно-політичній науці, лакуну, яку заповнюють лише поодинокі роботи Є. Камінського, М. Засядька, С. Романенка, Г. Савельєва. Разом з тим, роль і вплив санкцій у міждержавних відносинах Куби і США знайшли своє представлення у широкому колі зарубіжних публікацій, серед яких глибиною теоретичного аналізу і значним масивом фактологічного матеріалу відрізняються праці О. Бендюк, Г. Віарди, Д. Давидова, Д. Домінеса, Т. Ешбі, В. Кременюка, С. Парселла, С. Рогова, В. Согріна, Р. Хаасса.

Міждержавні відносини між США і Кубою, що були напруженими з моменту приходу до влади в 1959 р. Ф. Кастро, по суті перервалися у 1961 р. Саме з даного часу американський підхід до Гавани зводиться, передовсім до економічної блокади і дипломатичної ізоляції. І якщо у біполярний період радянська політична та економічна допомога Острову Свободи нівелювали політичні та економічні ризики стратегії санкцій США, то після ерозії Радянського Союзу кубинське керівництво змушене було відчутти результати санкційного режиму із особливою гостротою.

Активізації американської санкційної політики на кубинському напрямі після розпаду біполярності у цілому посприяли такі чинники: по-перше, в умовах нової геополітичної картини світу США автоматично набули статусу найпотужнішого політичного центру тяжіння, що сконцентрувало у Вашингтоні ключові важелі впливу на міжнародні процеси; по-друге, втративши головного донора, Гавана у 1991-1992 рр. переживала безпрецедентну за масштабами економічну кризу, піком якої стало падіння ВВП держави на 36%. При цьому різко загострилася проблема забезпечення населення продовольством та товарами першої необхідності, тобто країна опинилася на межі фінансово-економічного колапсу [1]; по-третє, на фоні економічної стагнації Куби в американському політичному істеблішменті сформувалося тверде переконання у доцільності посилення санкційних заходів проти держави. Така позиція підживлювалась впевненістю у неспроможності Гавани встояти перед випробуванням новими економічними санкціями і неминучості краху режиму Ф. Кастро під їх тиском [2].

Саме у такій ситуації Конгрес США 23 жовтня 1992 р. схвалив «Акт про демократію на Кубі», більш відомий як Акт Торрічеллі. Головним лобістом даного закону виступив впливовий Американсько-кубинський національний фонд (АКНФ) на чолі із Мас-Каносою, який відрізнявся непримиренним ставленням до режиму Ф. Кастро. Документ було представлено на 102 сесії Конгресу США республіканцем від штату Нью-Джерсі Р. То-

річчеллі і Б. Грехамом. Сутність нормативного акту зводилась до посилення торговельно-економічного ембарго за рахунок заборони торгівлі з Кубою для іноземних філій американських компаній, заборони на півроку для іноземних суден входити і обслуговуватися у портах США, якщо вони заходили у кубинські порти, п. 1704 передбачалася можливість політичного тиску Вашингтону на держави, які підтримують кубинський політичний режим фінансово-економічними засобами [3]. У частині 6 п. 2 документу читаємо: «Крах комунізму у колишньому СРСР і Східній Європі, повне визнання у сучасних умовах країнами Латинської Америки і Карибського басейну того факту, що Куба представляє собою тупикову модель розвитку й управління при очевидній нездатності кубинської економіки встояти, надає США і міжнародному демократичному співтовариству безпрецедентну можливість забезпечити мирний перехід до демократії на Кубі» [4]. Отже, з тексту документу випливало, що він спрямовувався на повалення тодішнього режиму Ф. Кастро.

Варто вказати на те, що «Акт про демократію на Кубі», за задумом його автора Р. Торрічеллі, повинен був містити ембарго на поставки товарів гуманітарного призначення, зокрема ліків, медичного обладнання і продовольства. Однак, конгресмени відхили настільки жорсткий проект, увівши до нього поправку Т. Вейсса, все одно лишивши під санкціями групу продовольчих товарів.

Міжнародна реакція на даний документ була неоднозначною. Серйозні розбіжності у політичних підходах держав світу до розв'язання американсько-кубинських суперечностей й Акту Торрічеллі продемонстрував результат голосування на пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН резолюції «Про доцільність припинення економічної, торговельної і фінансової блокади Куби» 24 листопада 1992 р. Так, «за» проголосували 59 держав, проти – 3 (США, Ізраїль, Румунія) й утримались 71 [5]. Цікавим виявився той факт, що колишній союзник Ф. Кастро Росія по суті не перешкоджала новим жорстким санкціям. Так, на 47-й і 48-й сесіях Генеральної Асамблеї ООН російська делегація утрималась при голосуванні резолюції, якою передбачалося скасування торговельно-економічної блокади Куби. Більше того, в Комісії ООН з прав людини у 1992-1993 рр. представник Російської Федерації підтримав запропоновану США резолюцію, в якій засуджувалась політика Гавани відносно забезпечення прав людини [6].

У свою чергу, більшість держав Латинської Америки зустріли «Акт про демократію на Кубі» із настоюю. Мексика, Колумбія, і особливо Бразилія розкритикували екстериторіальний принцип Акту Торрічеллі. Венесуела та Чилі акцентували увагу на значній потенційній важливості Куби для розвитку латиноамериканського континенту, тим самим непрямо засудивши політику Білого дому на кубинському напрямі. Проте, далі дипломатичного демаршу дані країни не пішли і утримались від конфронтаційної лінії поведінки у відносинах із Вашингтоном. Свідченням цьому є й відмова держав регіону у вересні 1992 р. підтримати проект резолюції ГА ООН, запропонований Кубою, в якій засуджувалася нова жорстка політика санкцій Білого дому.

Однак, деякі країни, як наприклад Мексика, попри тиск Вашингтону продовжували нарощувати свою економічну присутність на Кубі. У 1995 р. мексиканський бізнес на Острові Свободи було представлено 200 компаніями, серед яких діловою активністю і розміром капіталу вирізнялися нафтогазовий концерн «Petroleos Mexicanos», телекомунікаційне підприємство «Grupo Domos», авіакомпанія «Mexicana de Aviacion», «Сетех» банк «Vancosmex».

Рух неприєднання навпаки показав консолідовану позицію з приводу американського документу. Ще на стадії обговорення Акту Торрічеллі від 21 вересня 1992 р. на Х конференції голів держав й урядів країн Руху неприєднання у підсумковій резолюції засуджуються санкції як спосіб вирішення конфлікту між США і Кубою.

Євросоюз, хоча у цілому і підтримав американський курс на посилення ізоляції Куби, все ж таки не зміг виробити консолідовану позицію по даному питанню. Наприклад, Іспанія та Португалія у межах реалізації Ібероамериканського процесу у 1992 р. засудили новий політичний підхід Вашингтону відносно Гавани. Користуючись посиленням політики ізоляції, Іспанія, всупереч сподіванням американських дипломатів, взяла курс на розширення присутності своїх інтересів на Кубі у межах концепції «демократичного іспанізму». Іспанська корпорація «Melía» вирішила навіть згорнути свій бізнес у США, аби розширити економічні контакти з Гаваною. До середини 1990-х рр. на Острові Свободи було створено 104 спільних підприємств з Іспанією, 57 – з Італією, 34 – з Португалією. Загальний товарообіг Куби з державами-членами ЄС станом на 1995 р. досяг 1,5 млрд. дол. США [7].

Всупереч американським політичним інтересам виступила й Канада, яка у 1990-1994 рр. демонструвала тренд інтенсифікації зв'язків із Кубою, ставши у 1995-1996 рр. головним іноземним інвестором на Острові Свободи. Так, наприклад, у 1996 р. обсяг канадських інвестицій на Кубі досяг 600 млн. дол. США, що склало 34% від загального обсягу іноземних капіталовкладень в країну [8].

Отже, зважаючи на «вікно можливостей», створене міжнародним співтовариством, кубинському режиму вдалося не лише послабити вкрай негативні наслідки Акту Торрічеллі, а й шляхом втягнення третіх держав на внутрішній ринок Куба спромоглася зміцнити свої політичні позиції у світі.

Пожвавленню роботи іноземного капіталу на кубинському економічному просторі слугували й системні реформи народного господарства країни, які легалізували приватне підприємництво, дозволили вільний обіг долара, забезпечили пільги і гарантії іноземним інвесторам, демонополізували зовнішню торгівлю, скоротили частку державного сектора, проклали шлях для створення індустріальних парків і вільних економічних зон [9].

Більше того, у цей час кубинське керівництво здійснило декілька кроків задля посилення в країні позицій правлячої Комуністичної партії. Насамперед, у 1990-1991 рр. пройшло масове вивільнення Комуністичної партії Куби (КПК) від старої прорадянської номенклатури [10]. Задля поліпшення іміджу партії рішенням IV З'їзду КПК, що відбувся 10 жовтня 1991 р., було ухвалено декілька популярних серед кубинського населення рішень. Зокрема, було дано старт скороченню державного апарату за рахунок ліквідації секретаріату ЦК та інституту кандидатів у члени виборних органів, включаючи Політбюро; дозволялося приймати до лав партії релігійних діячів і віруючих революціонерів [11].

Разом з тим, доцільно відзначити одну специфічну рису партійного реформування, котра не була винесена на поверхню, але у подальшому зіграла доленосну роль у розвитку політичного життя держави. Мова йде про те, що у ході масових скорочень КПК позбавлялася переважно від представників реформаторського крила, які активно відстоювали для Куби східноєвропейський шлях демократизації [12]. У подібний спосіб було завдано нищівного удару по ядру прозахідно налаштованої опозиції, яка на той час знаходилась у зародковому стані і не спромоглася надати гідної відповіді на утиски з боку правлячого режиму.

Чергове загострення американсько-кубинського конфлікту спричинилося ухвалою США закону Хелмса-Бертоне, якому передував інцидент із двома цивільними літаками «Сессна», збитими 24 лютого 1996 р. при спробі провести акцію протесту поблизу Куби. Документ складався із чотирьох головних частин: посилення міжнародних санкцій проти уряду Кастро; допомога вільній і незалежній Кубі; захист прав власності американських громадян; позбавлення права на проживання в США іноземців, які надають підтримку кубинському режиму.

Особливістю нового акту став принцип екстериторіальності його дії, що дозволяло Вашингтону інтернаціоналізувати свій двосторонній конфлікт із Гаваюю. Зокрема, розділ 1 характеризує систему та правила накладання санкцій, що можуть бути застосовані США проти іноземних компаній. Новацією по праву доречно вважати положення, яке зобов'язує президента США надавати спеціальні доповіді Конгресу про стан відносин Куби із третіми країнами. Не менш важливим є й розділ 2, присвячений політиці по відношенню до Куби після повалення режиму Ф. Кастро, а також обставинам зняття торговельно-економічного ембарго. Примітним стало й те, що головною умовою скасування санкцій стала демократизація Куби, критерієм ж демократичності визначалась здатність нового кубинського уряду повернути конфісковану власність, у тому числі і ту, що належала кубинцям, які емігрували з країни після 1959 р. Як відзначалося, після відновлення двосторонніх контактів торговельно-економічні зв'язки регулюватимуться спеціальним органом – Американсько-кубинською радою, сформованою із представників американського уряду і бізнесу. Більше того, передбачалося поступове скасування ембарго протягом невизначеного у законі положення, якій розумівся як перехідний період [13].

Документ призвів до ефекту «бомби, що вибухнула», адже унілатералізм прийняття рішення США по новому пакету санкцій залишив їх без політичної підтримки на міжнародній арені, відштовхнувши навіть найближчих союзників.

Про свій намір не дотримуватися положень документу відразу заявив Європейський Союз. Тодішній прем'єр-міністр Канади Ж. Крет'єн, зокрема відзначив, що даний закон «не може бути правомірним, адже передбачає поширення сфери дії американського законодавства за межі США, що по суті є втручанням у внутрішні справи інших держав» [14].

Односторонність підходу Вашингтону призвела до того, що вже у червні 1996 р. на черговій сесії Генеральної Асамблеї Організації Американських Держав (ОАД), яка проходила у Панамі, переважною більшістю голосів було прийнято резолюцію, у якій висловлювалося глибоке занепокоєння прийняттям документу, а також доручалося Міжамериканському юридичному комітету надати йому правову оцінку. У підсумковому документі держав ОАД положення акту Хелмса-Бертонна характеризувались як такі, що суперечать принципам міжнародного співробітництва. Як відмічав в одному із своїх виступів на сесії Генеральний секретар ОАД колишній президент Колумбії С. Гавірія, резолюція «відбивала неабияку стурбованість у Західній півкулі відносно того, що в міжамериканських відносинах знову переважають критерії односторонності та екстериторіальності» [15]. Такий результат сесії виявився настільки несподіваним для делегації США, що американський представник Х. Баббіт звинуватив інші делегації у «дипломатичній заляканості», поведінку яку американський політолог Дж. Петрас пояснив незвичною ізоляцією США у Панамі [16].

Наприкінці 1990-х рр. ідея повернення Куби до інтеграційних процесів ОАД віднайшла міцну підтримку. Наприклад, у вересні 1998 р. президенти 12 латиноамериканських держав знову повернулись до розгляду питання санкцій США відносно Куби і у результаті обговорення висловились за якнайшвидше їх скасування. На зустрічі у Сантьяго всі голови держав Латинської Америки підтримали ідею відновлення членства Куби в Організації Американських Держав, яка була виключена з цієї регіональної структури під тиском США ще у 1962 р.

Політика республіканської адміністрації Дж. Буша мол. щодо посилення антикубинських санкцій була прогнозованою. Виняток становив лише 2001 р., коли Білий дім тимчасово зняв заборону на постачання продовольства на Кубу після урагану «Мішель», що завдав серйозної шкоди острівній державі [17]. Проте, ситуація різко змінилася після терористичної атаки 11 вересня 2001 р., коли Дж. Бушу мол., слабким місцем якого вважа-

лося ведення зовнішніх зносин, довелося активно долучатися до вирішення міжнародних питань, зокрема і кубинської проблеми.

У травні 2004 р., наприклад, Дж. Буш мол. схвалив звіт створеної ним «Комісії з допомоги вільній Кубі», який містив 450 рекомендацій і пропозицій, спрямованих на посилення діючих і введення нових санкційних заходів щодо Гавани [18]. Серед його положень варто звернути увагу на такі: по-перше, пропонувалося за допомогою санкцій забезпечити так званий «перехід до демократії» на Кубі, який передбачав би повалення кубинської революції та встановлення на острові перехідного режиму; у межах зміцнення політики антикубинських санкцій уряд США посилив контроль за переміщенням американських громадян на Кубу і кубинців, які проживають на американській території; було взято курс на всебічне поширення принципу екстериторіального застосування санкцій до громадян, організацій і компаній третіх країн, які співпрацюють з урядом Куби, або кубинськими підприємствами й організаціями; посилювалися санкції проти іноземних інвесторів, які працювали на кубинському ринку.

У цьому ж напрямку покликаний був діяти і прийнятий новий варіант так званого «Плану анексії Куби», який доповнював і розширював набір санкцій, перелічених у звіті «Комісії з допомоги вільній Кубі» [19].

Промовистою подією, котра демонструвала підхід адміністрації Дж. Буша мол. відносно Гавани, став й виступ президента США 29 жовтня 2004 р. на 62-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН. Голова Білого дому зокрема, оголосив про створення «Фонду свободи», керувати яким мали державний секретар К. Райс і міністр торгівлі, кубинець за походженням К. Гутьєррес. Президент США також вкотре закликав до посилення міжнародного тиску на режим Ф. Кастро.

Лідер кубинської революції, реагуючи на промову Дж. Буша мол. виступив у місцевій пресі з короткою заявою, у якій прирівняв санкційні ініціативи американського лідера в цілях прискорення «перехідного періоду» на Кубі до завоювання держави силою [20].

Становище якісно не змінилося на краще і з передачею у 2006 р. влади на Кубі Р. Кастро, адже саме у цей період у Конгресі США було представлено законопроект про підтримку демократичної опозиції на Острові Свободи. Фактично ж мова йшла про фінансування антиурядових сил. У документі наголошувалося на тому, що на отримання американської допомоги можуть розраховувати кубинські дисиденти, представники правозахисних організацій, журналісти, лікарі, працівники бібліотек і навіть економісти. Здійснювати фінансування передбачалося як американськими фондами, так і через міжнародні структури, як ОАД [21]. До того ж, США підкреслили, що кубинський режим має здійснити реальні кроки назустріч демократії, аби американське керівництво скасувало ембарго.

Останні президентські вибори у США і прихід до влади демократів попри очікування кубинців не змінили підходу Білого дому до Гавани. Так, 28 березня 2009 р. віце-президент США Дж. Байден у рамках проведення в Чилі Саміту прогресивних лідерів, заявив пресі про те, що уряд його країни не скасує блокади Куби. На підтвердження його слів 7 квітня 2009 р. офіційний представник державного департаменту Р. Вуд підкреслив: «Ми висловились ясно про те, що не вважаємо даний момент сприятливим для відміни ембарго» [22]. 11 вересня 2009 р. президент Б. Обама, посиляючись на «Закон про торгівлю з ворогом» 1917 р., поставив до відома державного секретаря і міністра фінансів про доцільність збереження економічних санкцій проти Куби з точки зору захисту національних інтересів США. А в грудні 2010 р. стало відомо про те, що помічник державного секретаря США у справах Західної півкулі А. Валенсуела направив лист сенатору Дж.

Лемьє, у якому підкреслив спадковість лінії державного департаменту у виконанні санкцій, передбачених у розділі IV закону Хелмса-Бертонна [23].

Проблема антикубинських санкцій стала центральною на саміті Америк у квітні 2009 р., що відбувся в Порт-оф-Спейн – столиці Тринідад і Тобаго. На ньому Латинська Америка закликала Сполучені Штати «зняти блокаду», а Кубу формально поновили у ОАД, звідки її виключили в 1962 р. Критика антикубинських санкцій США прозвучала і на зустрічі Голів держав і урядів країн Союзу південноамериканських націй (УНАСУР) й Африканського союзу, що проходив у Венесуелі з 22 по 27 вересня 2009 р. [24] Держави-члени Боліваріанського альянсу народів Америки (АЛБА), зі свого боку, на VII саміті, що проводився з 16 по 17 жовтня 2009 р. в місті Кочабамба (Болівія) категорично виступили проти санкцій відносно Куби, здійснюваних США. На підсумковій зустрічі глав держав й урядів країн-членів АЛБА вкотре було наголошено про те, що «економічна, торговельна і фінансова блокада Республіки Куба, встановлена США, має припинитися негайно, беззаперечно і в односторонньому порядку» [25].

Значне зниження політичної підтримки міжнародним співтовариством американської блокади Куби засвідчило і прийняття 18 травня 2010 р. головами держав й урядів Підсумкової декларації VI мадридського саміту країн Латинської Америки, Карибського регіону і Європейського Союзу, яка засудила американські санкції проти Куби [26].

У зв'язку із безпрецедентно низькою підтримкою світовим співтовариством політики санкцій проти Куби, Інститут Лексінгтона опублікував 50-сторінковий звіт з цієї проблеми під назвою «Варіанти для договору: огляд ресурсів для реформи кубинської політики США». У документі його автори прямо рекомендували адміністрації Б. Обама скасувати санкції і відкликати вимоги, висунуті Кубі для початку політичного діалогу з нею [27].

З іншого боку, американський бізнес, користуючись широким засудженням державами світу політики санкцій проти Гавани, починає виявляти неабиякий інтерес до кубинської економіки. Наприклад, статистика, наведена держдепартаментом США і поширена ЗМІ, вражає. Тільки за останні три місяці 2009 р., з моменту оголошення нової санкційної стратегії Білого дому відносно Куби, Острів Свободи відвідало близько 300 тис. американських громадян. При чому ці поїздки, котрі раніше мали виключно туристичний характер, і для здійснення яких був потрібний спеціальний дозвіл, сьогодні представлені якнайчастішими діловими візитами [28].

Однак, США послідовно продовжують застосувати примусові механізми задля розв'язання двосторонніх протиріч, що призводить до тяжких наслідків для Куби. Цифри коливаються залежно від методів підрахунку у межах 110-200 млрд. дол. США [29]. З іншого боку, як було встановлено, тотальне міжнародне неприйняття американської політики ізоляції, поєднані із системними внутрішніми перетвореннями, націленими на лібералізацію економічного життя й одночасне зміцнення позицій Комуністичної партії Куби, визначили низьку успішність примусових заходів США у постбіполярну епоху.

Література

1. Батчиков С., Кононученко С. Экономические отношения России и Кубы: прошлое, настоящее, сценарии будущего/ С. Батчиков, С. Кононученко. – М., 1997. – С. 122-123.
2. Там само.
3. Латинская Америка в современной мировой политике / отв. ред. В.Давыдов; Институт Латинской Америки РАН. – М.: Наука, 2009.

4. Cuban Democracy Act of 1992. – The library of Congress. – Public Law 102-484S/1704/b.
5. Необходимость прекращения экономической, торговой и финансовой блокады Кубы, введенной США 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org.
6. Human Rights Report.- 1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.human-rights.com.
7. Латинская Америка в современной мировой политике / отв. ред. В.Давыдов; Институт Латинской Америки РАН. – М.: Наука, 2009. – С. 93.
8. Там само. – С. 100.
9. Hamilton Remarks on US-Cuba Policy and the Cuban Economy. – Washington. – 1999. – PP. 1-2.
10. Karcia A. Cuba Island of Dreams / A. Karcia. – Oxford. – 2000. – PP. 219-220.
11. Granma. – 1991. – 11 de Octubre.
12. Karcia A. Cuba Island of Dreams / A. Karcia. – Oxford. – 2000. – PP. 221
13. Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act of 1996 (Helms-Burton Law) // Proyecto Cuba. – 1997/1998. – P. 32.
14. El Lornada. – 1996. – № 5. – P. 12.
15. Там само.
16. The United States and Latin America: the New Agenda: David Rockefeller Center for Latin American Studies. – 1999. – P. 85.
17. . Валюк И. Фидель Кастро возвращается в политику / И. Валюк // Компас. – 2010. – № 39. – С. 33 – 42.
18. Хомский Н. Гегемония или борьба за выживание: стремление США к мировому господству / Н. Хомский: пер. с англ.: И. Варламова. – М.: Столица-Принт, 2007. – С. 12.
19. Сударев В. Две Америки после окончания «холодной войны» / В. Сударев. – М.: Наука, 2004. – 101 с.
20. Сенченко М. Аналітичні центри США та їх роль у формуванні зовнішньої політики / М. Сенченко // Вісник книжкової палати. – 2006. – № 10. – С. 6
21. Семенюта Т. Маніпулятивна складова у зовнішньополітичній стратегії Дж. Буша-мол. / Т.В. Семенюта // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2007. – № 70. – С. 105.
22. Доклад Кубы по Резолюции 64/6 ГА ООН «Необходимость прекращения экономической, торговой и финансовой блокады Кубы, введенной США» июль 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cubavsbloqueo.cu/Informe2010/OtrosIdiomas2010/InformeCubavsBloqueo2010-Informe2010FinalRUSO.pdf>.
23. Там само.
24. US cable: Cuban opposition out of touch // The News Tribune. – 2010. – 21 December – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.thenewstribune.com/2010/12/17/1469246/us-cable-cuban-opposition-out.html>.
25. Там само.
26. USAID Cuba programs still controversial // The Miami Herald. – 2010. – 3 December [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.miamiherald.com/2010/12/03/1954935/usaids-cuba-programs-still-controversial.html>.
27. Выступление Кубы на 57 сессии ГА ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/gadocs/57sess/cuba.pdf>.

28. Cuba – Amnesty International Report 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amnesty.org/en/region/cuba/report-2008>.
29. Доклад Кубы по Резолюции 64/6 ГА ООН «Необходимость прекращения экономической, торговой и финансовой блокады Кубы, введенной США» июль 2010 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cubavsbloqueo.cu/Informe2010/OtrosIdiomas2010/InformeCubavsBloqueo2010-Informe2010FinalRUSO.pdf>.